

SOCIJALNI KAPITAL PORODICE KAO IZVOR NEJEDNAKOSTI U OBRAZOVANJU²

The social capital of the family as a source of educational inequality

APSTRAKT: Pri analizi faktora koji utiču na obrazovna postignuća pojedinaca, fokusirajući se na značaj njihovih porodica, ističu se najčešće kulturni i ekonomski kapital. Iako su i oni nesumnjivo značajni, ne sme se prevideti još jedan bitan faktor – socijalni kapital. Porodice pojedinaca utiču na njihove mogućnosti u obrazovanju i preko veza koje uspostavljaju sa širom zajednicom ali i odnosima koji postoje unutar porodice. Cilj rada je prikazati kako socijalni kapital porodice može biti izvor nejednakosti u obrazovanju. U radu se predstavljaju i analiziraju tri teorijska pristupa socijalnom kapitalu (Burdijeov, Kolmanov i Patnamov), ukazuje na koji način se pristupa istraživanju nejednakosti u obrazovanju iz ovih perspektiva i ističe koji su pristupi adekvatni za primenu socijalnog kapitala iz perspektive porodice. Na kraju se ističu linije (dis)kontinuiteta među ovim teorijama i ispituje mogućnost izgradnje integralnog pristupa socijalnom kapitalu u obrazovnom kontekstu kroz analizu nekih pokušaja ovakve sinteze.

KLJUČNE REČI: obrazovanje, socijalni kapital, socijalne nejednakosti, porodica.

ABSTRACT: *When analyzing the factors that influence individuals' educational achievements, with a focus on the importance of their families, cultural and economic capital are frequently highlighted. Although they are unquestionably important, one additional aspect should not be overlooked: social capital. Individuals' educational chances are influenced by their families' connections with the community as well as their familial bonds. The aim of the paper is to demonstrate how a family's social capital can be a source of inequality in education. The paper presents and analyzes three theoretical approaches to social capital (Bourdieu's, Coleman's, and Patnam's), indicates how to approach the research of*

1 nenad.stanojevic@filfak.ni.ac.rs; ORCID: 0000-0002-2599-7631

2 Pripremljeno u okviru projekta *Popularizacija sociologije i istraživačke delatnosti sociologa 2*, koje se izvodi na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu (br. 336/1-6-01).

inequality in education from these perspectives, and points out which approaches are appropriate for the application of social capital from the perspective of families. Finally, the lines of (dis)continuity between these theories are highlighted, and the possibility of developing an integral approach to social capital in the educational context is examined by analyzing some attempts at such a synthesis.

KEY WORDS: *education, social capital, social inequalities, family.*

Uvod

Pod uticajem, pre svega, teoretičara funkcionalističke orijentacije (Emila Dirkema, Talkota Parsonsa, Kingslija Dejvisa i Vilberta Mura) veruje se da u društvu postoji meritokratija, odnosno da svi imaju jednake mogućnosti da se obrazuju/školuju, a od toga koliko su uspešni u obrazovanju zavisice društveni položaj koji će zauzeti.³ Ovakvo shvatanje o jednakim obrazovnim mogućnostima nailazi na brojne kritike, prvenstveno teoretičara konfliktnog pristupa. Kod ovih teoretičara obrazovni proces se više vidi kao sredstvo očuvanja postojećih društvenih nejednakosti, a manje kao mogućnost (kanal) uzlazne vertikalne pokretljivosti. Oni, čini se s pravom, ističu da postoje brojni socijalno diferencirajući faktori koji uslovljavaju uspeh u obrazovanju, pa kao posledicu toga i kasniji položaj koji će pojedinci zauzimati u društvenoj strukturi. Kao jedan od najbitnijih faktora koji utiče na obrazovno postignuće i dostignuće pojedinaca izdvaja se njihova porodica. Brojna istraživanja pokazuju da je porodično poreklo bitan prediktor obrazovnog uspeha (Devine, 2004; Dufur et al, 2013; Fan, 2014; Марковић Крстић и Милошевић Радуловић, 2015; Tan, 2020; Hauschildt et al., 2021).

Iako se neretko pri analiziranju uticaja različitih faktora na obrazovno postignuće porodično poreklo (family background) posmatra kao jedinstvena celina, u Kolmanovom shvatanju ono je analitički razdvojivo na najmanje tri različite komponente: finansijski kapital, ljudski kapital i socijalni kapital (Coleman, 1988: 109). Takođe, Burdije u radu *Forme kapitala* (Bourdieu, 1986) ukazuje da se kapital javlja u tri fundamentalna oblika: 1. *ekonomski*, koji se može direktno pretvoriti u novac i može biti institucionalizovan u vidu vlasničkih prava; 2. *kulturni*, koji se pod određenim uslovima može pretvoriti u ekonomski i koji može biti institucionalizovan u obliku obrazovnih kvalifikacija i 3. *socijalni*, koji se pod određenim uslovima može pretvoriti u ekonomski. Pored ova tri oblika kapitala, u kontekstu Burdijeove teorije, mora se pomenuti i četvrta, generička forma kapitala: *simbolički kapital*. Kako zapaža Predrag Cvetičanin, simbolički kapital „je najbliži pojmu prestiža i vrši funkciju legitimizacije drugih formi kapitala koji su specifični za polja (religijskog, političkog, birokratskog, naučnog, medijskog...)“ (Cvetičanin, 2023: 107). Dakle,

3 Zbog ovakvog shvatanja se ukazuje da obrazovanje vremenom dobija, kako ističu pojedini autori (Koković, 2009), mitološke karakteristike. Škole čine nejednakosti legitimnim, stvarajući uverenje (iluziju) da postoji otvoreno takmičenje i jednakost šansi, odnosno da postoji meritokratija. Privid meritokratije razvija ideju da se školski uspeh temelji na zaslugi pojedinca i da je školovanje siguran put društvene promocije.

svaki oblik kapitala poseduje mogućnost da postane simbolički kapital ukoliko je priznat kao legitiman. Može se reći i da se simbolički kapital odnosi na priznanja koje pojedinci ili grupe dobijaju, te je on „pre svega stvar percepcije“ (Perunović, 2023: 139). Neravnomerna raspoređenost različitih oblika kapitala u društvenoj strukturi doprinosi obrazovnim nejednakostima na taj način što pripadnici viših društvenih slojeva imaju više mogućnosti za mobilizaciju resursa. U fokusu analize uticaja porodice na obrazovno postignuće su najčešće ekonomski/ finansijski i kulturni kapital, dok se socijalnom posvećuje znatno manje pažnje.

Istraživanja koja su se bavila socijalnim kapitalom pokazuju da on pozitivno utiče na obrazovna postignuća, smanjuje stope napuštanja škole, povećava stope diplomiranja i upisa na fakultete i pozitivno utiče na postignuća na testovima (Israel et al., 2001; Yan, 1999; Sun, 1999; prema: Rogošić and Baranović, 2016). Dakle, empirijski pokazatelji povezuju socijalni kapital sa boljim uspehom učenika i škola, ali objašnjenja o tome kako i zašto koncept funkcioniše su različita i često nejasna (Plagens, 2011). Poput kulturnog, i kod socijalnog kapitala porodica ima centralnu ulogu u njegovom sticanju i reprodukciji. Ovo je posebno važno za kontekst Srbije jer, kao što ističe Smiljka Tomanović, Srbija pripada južnoevropskom kulturnom obrascu gde postoji solidarnost unutar porodice i moralna obaveza roditelja da pomažu svojoj deci tokom čitavog života. Podrška deci se sastoji u finansijskoj pomoći tokom školovanja, stambenog zbrinjavanja, pomoći oko brige o deci i sl. Kontakti i veze roditelja su takođe resurs koji se ulaže u budućnost dece, kroz sticanje informacija, uspostavljanje kontakata koji olakšavaju zapošljavanje i obezbeđuju kvalitetne vannastavne aktivnosti itd. (Tomanović, 2008). Socijalni kapital pospešuje razmenu informacija, ohrabruje društvenu akciju i sl. pa (socijalne) veze pojedinaca, odnosno njihovih porodica, mogu da im omoguće bolji školski uspeh, pristup dobrim školama, bolje plaćenim poslovima, finansijskim sredstvima itd. Može se zaključiti da se konkretne koristi socijalnog kapitala za obrazovanje mogu posmatrati kroz: (1) veće postignuće na testovima, (2) veće stope diplomiranih, (3) niže stope napuštanja školovanja, (4) veće stope upisa na fakultet (Acar, 2011).

Razvoj ideje socijalnog kapitala

Da bi se shvatila mogućnost primene socijalnog kapitala u kontekstu obrazovanja, mora se najpre razjasniti šta se sve pod njim podrazumeva. Iako postoji veliko interesovanje za koncept socijalnog kapitala i njegovu primenu u istraživanjima različitih sfera društva i dalje ne postoji jedinstvena i konzistentna definicija, pa, kao posledica toga, ni operacionalizacija ovog koncepta.⁴ Tome

4 Ali, čak i kada imamo određenje socijalnog kapitala i dalje nije lako izvršiti njegovu operacionalizaciju: „Imajući u vidu da se pod socijalnim kapitalom podrazumeva mera socijalne kohezije, kooperativnost u društvenim odnosima, kao i norme etike i poštenja, merenje ukupnih kohezivnih i kooperativnih odnosa nije nimalo lak zadatak“ (Koković, 2009: 148). Ili, kao što ukazuje Kolman (Coleman, 1988), ako je fizički kapital u potpunosti opipljiv, otelotvoren u vidljivom materijalnom obliku, a kulturni kapital manje opipljiv, sastojeći se u veštinama, znanjima, vrednostima, diplomama koje je pojedinac stekao, socijalni kapital je još manje opipljiv jer postoji u odnosu između osoba.

su doprineli različiti autori koji su ga u skladu sa svojim potrebama istraživanja različito određivali i operacionalizovali. Socijalnom kapitalu se pristupalo i na različitim nivoima. Sa jedne strane, neki su mu pristupali na mikro nivou i posmatrali kao svojstvo pojedinaca ili privatno dobro, pa je u tom kontekstu on posmatran kao resurs koji pojedinac dobija iz porodice ili članstva u nekim grupama. Sa druge strane, neki ga posmatraju na marko nivou kao javno dobro, pa socijalni kapital „postaje objašnjenje zašto se čitavi gradovi dobro upravljaju i ekonomski cvetaju” (Portes, 2000: 3). Sve teorije socijalnog kapitala raspravljaju o resursima, društvenim agentima i odnosima među njima, ali se razlikuju u pogledu toga koje aspekte ističu, koju terminologiju koriste i na koju opštu paradigmu se oslanjaju (Field, 2003; prema: Ignjatović, 2012). Suzana Ignjatović ukazuje da je odnos između agenata možda i ključni faktor koji može pomoći razlikovanju definicija; stoga, socijalni kapital „može biti ograničen na manje ili više zatvorene mreže (klasa, porodica, pojedinac) ili može imati više efekata van vidljive mreže individualnih i kolektivnih agenata (naselje, grad, država)” (Ignjatović, 2012: 12). I pored postojanja različitih pristupa ovom pojmu, svima je zajednička ideja prema kojoj društvene veze i mreže imaju uticaj na napredak pojedinaca/društava.

Ideje o socijalnom kapitalu i njegovom značaju nisu savremeni produkt, već se mogu pratiti nekoliko vekova unazad. Tako Portes začetak teorije socijalnog kapitala vezuje za neke od klasika sociologije. Ideja da participacija u grupama može imati pozitivne posledice za pojedinca i zajednicu datira do „Dirkemovog naglašavanja života u grupi kao protivotrova anomiji i samouništenju i do Marksove razlike između atomizovane klase po sebi i mobilizovane i efikasne klase za sebe (Portes, 1998: 2). Džejs Far (Farr, 2004; prema: Plagens, 2011) takođe smatra da se ovaj pojam razvija u ovom periodu, pre svega, kod političkih ekonomista – Karl Marksa (Karl Marx), Henrija Sidžvika (Henry Sidgwick), Džona Klarka (John Bates Clark), Edvarda Belamija (Edward Bellamy) i Alfreda Maršala (Alfred Marshall). Patnam (2008) ističe da je pojam socijalnog kapitala uveden šest puta tokom XX veka. Pominje L. J. Hanifana, koji je 1916. godine, govoreći o značaju učestvovanja cele zajednice kako bi škole bile uspešnije, prizivao ideju „društvenog kapitala“. Hanifan je ukazivao da je pojedinac društveno bespomoćan ako je prepušten samom sebi. I da „ako stupi u dodir sa svojim susedima, a oni sa ostalim susedima, doći će do nakupljanja društvenog kapitala, koji može odmah da zadovolji njegove društvene potrebe, i koji sa sobom nosi mogućnosti za značajna poboljšanja životnih uslova u celoj zajednici“ (Hanifan, 1916: 130, prema: Patnam, 2008: 21). On govori o potencijalima akumulacije socijalnog kapitala i pozitivnim efektima koje on ima na društvo. Dakle, Hanifan je prvi autor koji je upotrebio izraz socijalni kapital u značenju koje je slično onom koje se danas koristi (pogotovo u značenju u kojem ga koristi Patnam). Međutim, ovo pominjanje pojma je prošlo nezapaženo. Kasnije, od 60-ih i 70-ih XX veka, ponovo se budi zainteresovanost za koncept socijalnog kapitala, pa se on pominje kod drugih autora, na primer Džejn Džejkobs (Jane Jacobs) i Glen Lauri (Glenn Loury). Rogošić i Baranović (2016) posebno ističu G. Laurija koji je tvrdio da količina resursa koje možemo da uložimo u svoj razvoj (tj. nivo

obrazovanja) značajno zavisi od našeg socijalnog porekla. On socijalni kapital određuje kao skup društvenih resursa koje pojedinci koriste u svrhu akumulacija ljudskog kapitala (što je blisko teorijskim postavkama Kolmana). Lauri pomoću socijalnog kapitala pokušava da objasni različite ekonomske mogućnosti koje mladima stoje na raspolaganju, zahvaljujući društvenim vezama (Loury, 1977; prema: Golubović i Golubović, 2007). Kada je reč o savremenom pristupu ovom konceptu, tu se izdvajaju tri bitna teoretičara: Pjer Burdije (Pierre Bourdieu), Džejms Kolman (James Coleman) i Robert Patnam (Robert Putnam). Nakon predstavljanja ova tri pristupa će se ukazati na linije (dis)kontinuiteta među njima i istražiti mogućnosti izgradnje integralnog pristupa za izučavanje uticaja socijalnog kapitala porodice na obrazovno postignuće učenika.

Socijalni kapital u teoriji Pjera Burdije

Za potpuno razumevanje Burdijeovog koncepta socijalnog kapitala u obrazovnom kontekstu mora se imati u vidu njegova šira teorija, koncepti kulturnog kapitala, polja i habitusa, kao i uloga koju pripisuje obrazovanju. U knjizi *Reprodukcija: elementi za jednu teoriju obrazovnog sistema* Burdije i Paseron (2014) iznose ideju da jedan obrazovni sistem vrši osnovnu funkciju usađivanja i reprodukovanja kulture, čime doprinosi održavanju nejednakosti među društvenim klasama. Možda i najbitniji pojam za razumevanje (re)produkcije nejednakosti u obrazovanju jeste kulturni kapital. Burdije se u svojim radovima fokusira na različite elemente kulturnog kapitala. „U *Naslednicima*, kulturni kapital predstavlja neformalne akademske standarde kao što su neformalno znanje o školi, lingvističke kompetencije i lični stil, zatim u *Reprodukciji* obuhvata formalno znanje, opštu kulturu, lingvističke sposobnosti i diplome, dok je u *Distinkciji* prikazan način na koji je količina akumuliranog kulturnog kapitala povezana sa klasnom pripadnošću, te je kulturni kapital konceptualizovan kao ukus u službi klasne diferencijacije“ (Штрангарић, 2017: 305). Iako je uočljivo da Burdijeovo određenje kulturnog kapitala varira „na najopštijem nivou kulturni kapital se odnosi na poznavanje dominantnih konceptualnih i normativnih kodova koji su upisani u kulturu“ (Jæger, 2009: 1946). U *Formama kapitala* Burdije ukazuje da se kulturni kapital javlja u tri oblika: otelovljeni, objektivizirani (opredmećeni) i institucionalizovani (Bourdieu, 1986). Prva forma se odnosi na sistem dugotrajnih dispozicija uma i tela nastalih u procesu socijalizacije. Dakle, on se nesvesno saopštava i internalizuje kroz i tokom procesa porodične socijalizacije (Symeou, 2007; prema: Fan, 2014). Ovaj oblik kulturnog kapitala se po Burdijeu operacionalizuje kroz forme stavova, preferencija i ponašanja. Druga forma (objektivizirani ili opredmećeni kulturni kapital) se odnosi na posedovanje materijalnih dobara koja služe za kulturnu potrošnju. To obuhvata knjige, slike, rečnike, instrumente i slično. U istraživanjima najčešće korišćen indikator za ovaj oblik kulturnog kapitala predstavlja broj knjiga koje ispitanik poseduje u svom domu. Na kraju, treća forma kulturnog kapitala (institucionalizovani) podrazumeva posedovanje akademskih kvalifikacija, odnosno zvanja i diploma.

Kako će pojedinci vrednovati obrazovanje, kakve će stavove zauzimati i kakve obrazovne aspiracije razvijati zavisi od sredina iz kojih dolaze. Porodica je mesto primarne socijalizacije dece i ona u mnogome oblikuje njihove vrednosti. Ako se u sredinama iz kojih deca dolaze ne pridaje veliki značaj školovanju, za očekivati je i da deca neće pridavati veliki značaj obrazovanju. Zbog toga je bitan i pojam *habitusa*, koji predstavlja sistem trajnih i prenosivih dispozicija. Odnosi se na način življenja, vrednosti, sklonosti i očekivanja pojedinih društvenih grupa ili pojedinaca. On ograničava mišljenje i delanje, ali ih ne determiniše – samo sugerise šta bi ljudi trebalo da misle i odluče da rade (Ricer, 2012: 284). Određeni habitus se razvija iskustvom, preciznije on nastaje kao rezultat dugotrajnog zauzimanja određene pozicije u društvu.⁵ Ovaj pojam omogućuje povezivanje svakodnevnog života pojedinaca (i porodica) i klasne pripadnosti – pripadnost klasi/sloju utiče na habitus pojedinca koji se ispoljava u svakodnevnom životu. Stoga, različite društvene grupe imaju različite habituse koji oblikuju njihovo buduće delovanje. A „ljudi mogu imati neodgovarajući habitus, mogu patiti od onoga što Burdije naziva *histereza*. Dobar primer je kad neko ko potiče iz seoskog okruženja savremenog pretkapitalističkog društva počne da radi na Vol stritu. Habitus stvoren na selu sprečava pojedinca da se dobro snalazi u životu na Vol stritu“ (Ricer, 2012: 282). Može se očekivati i da određeni habitusi sprečavaju pojedince da se dobro snađu u obrazovnom sistemu. Habitus i kulturni kapital doprinose određivanju školskog ponašanja, školskih obrazaca i stavova koji čine osnov eliminisanja dece nižih klasa.

U ovom kontekstu se mora pomenuti i koncept polja. Burdije polja određuje kao strukturisane sisteme društvenih pozicija koji određuju situaciju pojedinaca ili institucija koji ih zauzimaju. Jednostavnije rečeno, polje se odnosi na mrežu odnosa između društvenih pozicija (koje zauzimaju pojedinci ili ustanove). U društvu postoje brojna poluautonomna polja – politika, religija, umetnost, obrazovanje itd. Svako od njih ima posebnu logiku i stvara uverenje šta se u njemu najviše vrednuje. Obrazovno polje je organizovano oko kulturnog kapitala (Collins, 1993; prema: Radulović, 2023: 21). Polje je i oblast borbe među ljudima, koji zauzimaju pozicije u njemu, oko resursa i dobara koji su u igri. Pri tome, dejstvenici koriste različite vrste kapitala (već spomenutih ekonomskog, kulturnog, socijalnog, simboličnog) u pokušaju da odbrane svoju poziciju ili da je poboljšaju. Pozicije koje oni zauzimaju su upravo određene obimom i kompozicijom kapitala koji poseduju.

Iako pridaje veću pažnju habitusu, ekonomskom i kulturnom kapitalu u procesu (re)produkcije nejednakosti među društvenim klasama u obrazovnom sistemu „on implicitno priznaje da postoji nejednaka raspodela socijalnog kapitala koja proizilazi iz nesrazmerne raspodele resursa dostupnih za njegovo dobijanje“ (Grossman, 2013: 32). Po njemu, socijalni kapital predstavlja stvarne ili potencijalne resurse koji su povezani sa pripadnošću društvenoj grupi. Pripadnost grupi obezbeđuje pojedincima podršku u vidu pristupa resursima koje

5 „Pojedinci uče šta mogu očekivati od života, kolika je verovatnoća da će u nečemu uspeti, kako će na njihovo ponašanje reagovati drugi i tako dalje [...] Nisu oni zatočenici habitusa, mogu odlučiti kako će delovati, no habitus ih ipak usmerava prema određenim odlukama jer neke tipove ponašanja postavlja kao normalne i slično“ (Haralambos i Holborn, 2002: 837).

ta grupa poseduje (Bourdieu, 1986).⁶ Za reprodukciju socijalnog (ali i kulturnog i ekonomskog) kapitala veoma su bitne društvene pozicije sa kojih startuje pojedinac, te se porodica pojavljuje kao značajan okvir ovog procesa (Stanojević, 2012: 69). Po Portesu (1998), Burdijeova definicija nam pokazuje da se socijalni kapital može razložiti na dva elementa: 1. socijalni odnos koji omogućava pojedincima da traže pristup resursima koje poseduju ostali članovi grupe i 2. količina i kvalitet tih resursa. Bitno je ukazati i da socijalni odnosi, prvi element koji navodi Portes, nastaju i održavaju se na jedan od dva načina: 1. oni mogu biti rezultat neke početne, a zatim tekuće materijalne ili simboličke razmene; 2. oni se mogu društveno ustanoviti i garantovati primenom zajedničkog imena, kao što je ime porodice, klase, plemena, škole, stranke ili organizacije. Ljudi crpe svoj socijalni kapital iz članstva u grupi, kao što je porodica, ali na tome se mora kontinuirano raditi. Na primer „poštovanje institucije srodstva mora se stalno reprodukovati kroz uspostavljeni sistem reciprociteta u društvenim odnosima, bez obzira da li se radi o vraćanju važne usluge ili samo o poseti rodbini“ (Ignjatović, 2012: 15). Burdije ističe da mreža odnosa koja postoji među pojedincima nije prirodno data. Ona je proizvod investicionih strategija, individualnih ili kolektivnih, svesno ili nesvesno usmerenih na uspostavljanje ili reprodukciju društvenih odnosa koji su direktno upotrebljivi kratkoročno ili dugoročno (Bourdieu, 1986: 22). Zbog toga Portes (2000) ukazuje da je Burdijeov tretman koncepta bio instrumentalan, idući dotle da je primetio da su ljudi namerno izgradili svoje odnose radi koristi koje će doneti kasnije.

Istraživači obrazovanja koji polaze od Burdijeovog shvatanja, kao i kod istraživanja kulturnog kapitala, fokusiraju se na kapital (u ovom slučaju socijalni) kao resurs koji koriste privilegovane grupe (viša i srednja klasa) koje nastoje da se razlikuju od pripadnika niže klase. „Obrazovanje je arena klasne borbe, u kojoj se pripadnici srednje i više klase kojima pretila silazna društvena mobilnost brani od uzurpatora iz nižih klasa [...] Socijalni kapital koriste prvenstveno pripadnici srednje i više klase (Mikiewicz, 2021: 9). Naglašava se važnost socijalnog kapitala kao resursa koji koriste roditelji srednje i više klase da obezbede reprodukciju društvenog položaja tako što će svojoj deci obezbediti adekvatan nivo obrazovanja. Ovaj kapital je ključan za sposobnost da se mobilišu kulturni i ekonomski resursi porodice ili pojedinca. Prema tome, u Burdijeovoj teoriji se socijalni kapital javlja kao jedno od oruđa za izgradnju i održavanje društvenih razlika.

Socijalni kapital u teoriji Džejmsa Kolmana

Drugi tvorac savremenog pristupa socijalnog kapitala je Kolman. On posebnu pažnju posvećuje porodici, preciznije socijalnom kapitalu u porodici i socijalnom kapitalu izvan porodice i uticaju na obrazovno postignuće dece. Po njemu, porodica je prirodno mesto rođenja socijalnog kapitala. Na Kolmanovu

6 U kasnijem radu daje nešto drugačiju definiciju: „socijalni kapital je zbir resursa, stvarnih ili virtuelnih, koji stiču pojedinci ili grupe na osnovu posedovanja trajne mreže više ili manje institucionalizovanih odnosa međusobnog upoznavanja i priznavanja“ (Bourdieu and Wacquant 1992: 119, prema: Grossman, 2013: 31).

konceptualizaciju socijalnog kapitala su uticali Mark Granoveter (Mark Granovetter), Nan Lin i pomenuti Glen Lauri. Porters (1998) uočava da Kolman ne pominje Burdijea, iako je njegova analiza moguće upotrebe socijalnog kapitala za sticanje obrazovnih kvalifikacija bliska sa Burdijeovom analizom. Govoreći o socijalnom kapitalu u obrazovnom kontekstu, Kolman ga određuje kao skup resursa koji se nalaze u društvenim vezama i odnosima, a koji su značajni za kognitivni ili društveni razvoj deteta ili mladog čoveka. On smatra da veći obim socijalnog kapitala – prisustvo oba roditelja u porodici, manji broj dece i poznanstva roditelja sa prijateljima svoje dece, kao i sa njihovim roditeljima itd. – smanjuje šanse za rano odustajanje od školovanja (Coleman, 1988). Dok Burdije socijalni kapital vidi kao jedno od sredstava putem koga se održava društveni poredak, Kolman socijalnom kapitalu prilazi kao sredstvu putem koga roditelji svojoj deci mogu obezbediti određene prednosti i povećanje životnih šansi. Kolman se u svojim empirijskim istraživanjima usredsredio se na mikro nivo – pojedinca i ljudski kapital; iako je, naravno, bio svestan da socijalni kapital ne utiče samo na pojedinca, već i društvo u celini.

Džeims Kolman u radu pod naslovom Socijalni kapital u stvaranju ljudskog kapitala (*Social Capital in the Creation of Human Capital*) predstavlja i ilustruje pojam socijalnog kapitala. Takođe su opisani njegovi oblici, ispitani društveni strukturni uslovi pod kojima on nastaje i korišćen je u analizi napuštanja srednje škole. Kolman ispituje tri oblika/forme socijalnog kapitala: obaveze i očekivanja, društvene norme i kanale informisanja. Kod njega socijalni kapital podrazumeva brojne entitete koji imaju dva zajednička elementa: 1. sastoje se od određenih aspekata društvene strukture i 2. ohrabruju određene aktivnosti aktera unutar te strukture (Coleman, 1988). Izraz aspekti društvene strukture, koji koristi Kolman, odnosi se na obaveze i očekivanja, informacione kanale, norme i efektivne sankcije koje ograničavaju ili ohrabruju određenu vrstu ponašanja, a koje postoje u odnosima između pojedinaca.

Kolman pravi razliku između socijalnog kapitala unutar i van porodice. Socijalni kapital unutar porodice su odnosi između dece i roditelja (a, kada su u porodici i ostali članovi, odnosi i sa njima). Bitno je istaći njegovo mišljenje da ako ljudski kapital koji poseduju roditelji nije upotpunjen socijalnim kapitalom oličenim u porodičnim odnosima, za obrazovni napredak deteta je irelevantno da li roditelj ima veliki ili mali obim ljudskog kapitala. Stoga, socijalni kapital u porodici detetu daje pristup ljudskom kapitalu odrasle osobe i zavisi od fizičkog prisustva odraslih u porodici i od pažnje koju odrasli posvećuju detetu. Imajući ovo u vidu, ključna varijabla koja se može istaći je ulaganje vremena roditelja u obrazovanje dece – interesovanje roditelja za svoju decu i podrška omogućava toj deci da uvećaju svoj ljudski kapital. Sa druge strane, govori se i o socijalnom kapitalu van porodice. Jasno je da socijalni kapital koji ima vrednost za razvoj mlade osobe ne leži samo unutar porodice. Može se naći i izvan zajednice koju čine društveni odnosi koji postoje među roditeljima, u odnosima roditelja sa institucijama zajednice (Coleman, 1988). Kao što ističe Mirjana Bobić, socijalni kapital dece će se razlikovati u zavisnosti od toga da li žive sa jednim ili oba roditelja, od broja dece u porodici, od toga da li su deca i porodice menjale okruženje, odnosno mesto boravka i školovanja (Bobić, 2012: 44).

Kolman je sproveo veći broj istraživanja u kojima se bavio nejednakostima u obrazovanom sistemu u Sjedinjenim Američkim Državama (Coleman et al., 1966; Coleman, Hoffer and Kilgore 1982; Coleman and Hoffer, 1987). Studija iz 1966. godine (Coleman et al., 1966) nosi naziv „Jednakost obrazovnih prilika”, a poznata je kao „Kolmanov izveštaj”. Kako uočava Marsden (2005), u to vreme su se obrazovne mogućnosti procenjivale na osnovu faktora kao što su školski resursi, udžbenici i druga oprema, plata i kvalifikacije nastavnika i slično. U Kolmanovom istraživanju su nezavisne varijable bile: školski resursi, porodično poreklo i stavovi učenika, a zavisna varijabla školski uspeh. Rezultati pokazuju da je glavni izvor razlika u obrazovnom postignuću porodično poreklo, dok su karakteristike škole bile slabo povezane sa postignućem učenika. Dakle „Kolman je zaključio da rasne manjine imaju izrazitih poteškoća u školovanju zbog socijalnog kapitala njihovih roditelja, kao i da kvalitet školske opreme nema značajnog uticaja na školski uspeh đaka” (Pejković, 2017: 337). Jedan od zanimljivih nalaza do kojeg je došlo ovo istraživanje se naziva *asimetrični kontekstualni efekat* na postignuće učenika. Jednostavno rečeno, učenici sa slabim postignućem postaju bolji u društvu boljih učenika, a bolji učenici ne postaju lošiji u društvu slabih učenika. Kristina Pejković (2017) ističe da je ovo imalo efekta na američki obrazovni sistem. Naime, u Sjedinjenim Američkim Državama su 60-ih škole bile rasno segmentirane, pa su oni koji su se zalagali za rasnu desegregaciju upotrebljavali nalaz asimetričnog kontekstualnog efekta. Politika rasne desegregacije nije dala željene rezultate: „prinudni transport crnaca i belaca u iste škole izazvao je takozvani beli beg, to jest premeštanje belaca u druge škole u suburbane delove gradova” (Pejković, 2017: 337).

Možda i najpoznatije Kolmanovo istraživanje je „Postignuće u srednjoj školi: poređenje državnih, katoličkih i privatnih škola” (Coleman, Hoffer and Kilgore 1982). Ovde je reč o istraživanju u preko 1000 škola, pri čemu se upoređuju tri tipa škola: katoličke, državne i privatne škole. Rezultati su pokazali da učenici u privatnim i katoličkim školama postižu bolje rezultate na standardizovanim testovima u odnosu na učenike iz državnih srednjih škola. Podaci (Coleman and Hoffer, 1987) pokazuju i da je stopa napuštanja obrazovanja bila je najmanja u katoličkim školama, zatim u ostalim privatnim školama, dok su najveće stope zabeležene u državnim školama. Pokazalo se da su efekti klasnog porekla manje izraženi u katoličkim školama nego u državnim i privatnim. U katoličkim školama obrazovna postignuća učenika nisu determinisana njihovim socioekonomskim statusom i/ili verskom opredeljenošću, već su značajno povezana sa karakteristikama katoličkih škola, koje neguju osećaj kohezije, zajednice u koju su uključeni i odrasli i deca (Coleman and Hoffer, 1987). Ključni faktor učeničkog uspeha/postignuća je efekat zatvaranja društvenih mreža (*closure of social networks*) između katoličkih škola, roditelja i zajednice, koje obezbeđuje najefektivnije norme (Ignjatović, 2012: 17). Odnosno, kako to uočava Patnam (2008: 397), uspeh katoličkih škola ne proizilazi iz karakteristika individualnih učenika, već iz društvene strukture koja obuhvata tu školu – roditelji učenika imaju višestruke međusobne veze, kao pripadnici iste lokalne crkve i kao roditelji dece koja su školski drugovi.

Istraživanja obrazovanja sprovedena iz teorijske perspektive Kolmana fokusiraju se na socijalni kapital kao sredstvo za oblikovanje ljudskog kapitala – izgradnju kompetencija, veština i znanja. Kako ističe Mikevič (Mikiewicz, 2021: 5), razlika u školskim postignućima mladih može se odrediti razlikom u odlikama društvene strukture u kojoj učenici deluju. Nju karakterišu porodični model, različit nivo uključenosti roditelja u pomoć detetu u obrazovanju, kvalitet kontakata sa rođacima, stepen kontrole nad detetom itd. Ako se posmatra socijalni kapital van porodice, treba obratiti pažnju na društvene mreže, članstvo u organizacijama, verske prakse. Dakle, u ovom teorijskom kontekstu, analiziraju se odnosi u porodici, kontakti između roditelja i dece, podrška koju mladi dobijaju od porodice, struktura porodice, ali i odnosi porodice sa zajednicom.

Socijalni kapital u teoriji Roberta Putnama

Treći tvorac savremenog pristupa socijalnog kapitala koji je pomenut je Putnam. Treba ukazati da njegov pristup naizgled nije najpogodniji za analiziranje socijalnog kapitala na nivou porodice jer koristi koncept socijalnog kapitala na nešto drugačiji način od Burdijea i Kolmana. On ga posmatra prvenstveno kao svojstvo zajednica, pa se bavi vezom između socijalnog kapitala i ekonomskih i političkih promena na regionalnom i nacionalnom nivou (Putnam et al. 1993; Putnam, 2008).

Putnam određuje socijalni kapital kao one odlike društvenog života (mreže, norme, poverenje) koje omogućavaju pojedincima da deluju efikasnije u ostvarenju zajedničkih ciljeva. Ovde je bitno naglasiti zajedničke ciljeve jer jasno ukazuje na razliku u odnosu na prethodno prikazane teorije socijalnog kapitala. Dakle, Putnam se bavi socijalnim kapitalom kao strukturnom karakteristikom zajednica, regiona i nacija. Socijalni kapital omogućuje zajednicama da napreduju; kada on postoji u društvu u obliku normi, sankcija ili poverenja, svakodnevne društvene i poslovne interakcije postaju jednostavnije. On je, dakle, ključna komponenta za zdravije, bolje, razvijenije društvo (Acar, 2011). Putnam kaže da, po analogiji sa fizičkim i ljudskim kapitalom, suštinska ideja teorije socijalnog kapitala jeste da društvene mreže imaju vrednost. „Dok se fizički kapital odnosi na fizičke predmete, a humani kapital na svojstva pojedinaca, društveni kapital upućuje na veze između pojedinaca – društvene mreže i norme uzajamnosti i poverenja koje proizilaze iz njih. U tom smislu društveni kapital je blisko povezan sa onim što je neko nazvao »građanskom vrlinom«” (Putnam, 2008: 20). Smatra da je temelj socijalnog kapitala princip generalizovanog reciprociteta: uradiću to za tebe sada, ne očekujući ništa zauzvrat istog tog trenutka, a možda i ako te uopšte ne poznajem, uveren da ćeš nekada ti ili neko drugi da mi uzvрати uslugu. U ovom kontekstu pominje kratkoročni altruizam i dugoročni samointeres: pomoći ću ti sada u očekivanju da ćeš u budućnosti ti meni pomoći. Istraživači ove teorijske perspektive pažnju usmeravaju na procenu kvaliteta građanske kulture neke zajednice. Fokusiraju se na pronalaženje odgovora na pitanje da li stanovnici date zajednice imaju veliko građansko znanje – da li poznaju mehanizme funkcionisanja demokratije i lokalne vlasti i da li poznaju mogućnosti uticaja na te mehanizme.

Patnam u knjizi *Kuglati sam – slom i obnova američke zajednice* (Patnam, 2008) izlaže tezu o padu socijalnog kapitala u SAD u proteklim decenijama. Glavni pokazatelj opadanja socijalnog kapitala je slabljenje političke participacije i građanskog aktivizma. Proces dekapitalizacije objašnjava kao posledicu sledećih faktora: „demografske promene, učešća žena u radnoj snazi, mobilnosti, tehnološke transformacije aktivnosti u slobodno vreme (masovni mediji). Ovi faktori su doveli do promene u porodičnom životu, slabljenja susedskih i prijateljskih veza“ (Ignjatović, 2012: 18). U kontekstu obrazovanja bitno je članstvo u *Udruženjima roditelja i nastavnika (PTA)*.⁷ Patman ističe da su ova udruženja stvorena „da bi se institucionalizovao društveni kapital između roditelja, te između roditelja i nastavnika, kako bi škole mogle uspešnije da postižu svoje obrazovne ciljeve“ (Patnam, 2008: 397). Članstvo u ovim udruženjima je raslo sve do 1960-ih godina kada je PTA „imao više članova od bilo koje druge sekularne organizacije“ (Patnam, 2008: 70). U tom periodu je skoro polovina porodica bilo član u PTA. Nakon toga je usledio pad koji je vratio članstvo u PTA na nivo koji je imao tokom 40-ih – oko 20%, što ukazuje na neangažovanje mnogih roditelja u pitanjima obrazovanja njihove dece. Ovaj trend opadanja članstva nakon 60-ih godina nije karakterističan samo za PTA već i za ostale dobrovoljne organizacije, to je indikator smanjenja socijalnog kapitala u SAD.

Kada je reč o obrazovanju i socijalnom kapitalu, Patnam pristupa prvenstveno na makro nivou analizirajući efekte obrazovanja u široj zajednici na socijalni kapital i *vice versa*. U tom kontekstu se ukazuje da je obrazovanje jedan od najznačajnijih faktora koji utiču na političko i građansko angažovanje. Ukazuje na postojanje veze između socijalnog kapitala i rezultata u školi: države (u SAD) sa visokim socijalnim kapitalom imaju merljivo bolje rezultate u obrazovanju. „Indeks društvenog kapitala je u visokom stepenu korelacije sa rezultatima učenika postignutim na standardizovanim testovima u osnovnim i srednjim školama, kao i sa procentom ostajanja u školi“ (Patnam, 2008: 293). Zanimljiv je Patnamov nalaz da je *neformalni* socijalni kapital (nivo društvenog poverenja, učestalost neformalnih međusobnih veza kao što su igranje karata i posete prijateljima) značajniji od *formalnog* institucionalizovanog socijalnog kapitala (posećivanje klupskih sastanaka, odlasci u crkvu i slično) za predviđanje uspeha učenika. Postoji nekoliko mogućih objašnjenja zbog čega socijalni kapital u jednoj državi ima značajan uticaj na rezultate koje učenici postižu u školi (Patnam, 2008: 395–396). Na primer u državama (SAD-a) gde postoji *građansko angažovanje* u vezi sa pitanjima zajednice nastavnici imaju viši nivo podrške od strane roditelja, učenici su bolji u vladanju, manje izostaju sa nastave itd. Takođe, u državama sa visokim nivoima socijalnog kapitala učenici manje vremena provode gledajući televiziju, oni produktivnije koriste slobodno vreme. Kod Patnama je „odnos između socijalnog kapitala i obrazovanja dvosmeran. S jedne strane, resursi socijalnog kapitala su osnova za određena obrazovna postignuća – uspešnost u polaganju ispita, napuštanje škole, dužina školske godine. S druge strane, obrazovanje i njegovo širenje može se posmatrati kao sredstvo za

7 Parent-teacher association.

podizanje nivoa građanske participacije, jačanje političke aktivnosti i povećanje i izgradnju participativne kulture” (Mikiewicz, 2021: 6). Na osnovu podataka iz dva velika istraživanja u Sjedinjenim Američkim Državama⁸, pokazuje se da obrazovanje ima pozitivne efekte na indikatore socijalnog kapitala: poverenje i građansko angažovanje (Helliwell and Putnam, 2007).

Može se postaviti pitanje da li postoje elementi Patmanovog pristupa socijalnom kapitalu koji se mogu primeniti na mikro nivou, odnosno nivou pojedinca ili porodice u kontekstu obrazovanja. Ovde treba ukazati da Patnam smatra da socijalni kapital „na moćan način oblikuje razvoj dece” (Patnam, 2008: 388). Konkretno, mreže, poverenje, kao i norme reciprociteta unutar porodice, škole, vršnjaka i šire zajednice mogu uticati na mogućnosti dece. U tom kontekstu je bitno angažovanje roditelja u obrazovanju svoje dece, između ostalog kroz članstvo u udruženjima povezanim sa školom (na primer PTA). Zanimljivo je da Patnam (2008: 400) pominje i značaj socijalnog kapitala *unutar porodice* za razvoj mladih, pozivajući se prvenstveno na Kolmanova shvatanja koja su i ovde prikazana. Faktori unutar porodice koji mogu biti bitni su veličina porodice, veze u porodici, usađivanje vrednosti reciprociteta, pomaganje u domaćim zadacima i slično.

Iz Patnamovog teorijskog pristupa se u kontekstu istraživanja socijalnog kapitala porodice može koristiti i razlikovanje između dva oblika socijalnog kapitala: 1. povezujućeg (bonding); 2. premošćujućeg (bridging) (Patnam, 2008: 26). Povezujući oblik socijalnog kapitala je unutrašnje usmeren i teži da ojača ekskluzivne identitete (odnosi se na slične ljude u sličnoj situaciji); dobar je za mobilisanje solidarnosti. Generisan jakim bliskim vezama između pojedinaca koje im omogućavaju da zadovolje svoje osnovne potrebe. Ove jake veze najčešće se formiraju unutar porodica, bliskih prijatelja, bliskih grupa suseda i sl. Oni služe uglavnom da pruže „podršku“ članovima, obezbeđujući hranu ili novac ako je na primer član otpušten. Sa druge strane, premošćujući oblik socijalnog kapitala je spoljašnje usmeren i obuhvata ljude iz različitih društvenih oblasti. On je bolji za povezivanje sa spoljnom sredinom i difuzijom informacija. Patnam se poziva i na Granovetera koji je rekao da su prilikom traženja posla „slabe“ veze, koje pojedinca spajaju sa udaljenim poznanicima koji se kreću u krugovima različitim od njegovih, mnogo vrednije od „snažne“ veze koje pojedinca spajaju sa rođacima i bliskim prijateljima čija je pozicija slična njegovoj. U tom kontekstu Patnam navodi misao Havijera de Suza Brigza – da je povezujući socijalni kapital dobar za „snalaženje“, a premošćujući za „napredovanje“ (Brigz, 1998, prema: Patnam, 2008: 26). Ova dva oblika socijalnog kapitala se mogu povezati sa nekim Kolmanovim shvatanjima, pre svega o socijalnom kapitalu unutar porodice što bi bio pandan povezujućem kapitalu i socijalnom kapitalu izvan porodice koji je pandan premošćujućem kapitalu.

---

8 Opšte društveno istraživanje - *General Social Survey (GSS)* podaci od 1972. do 1996. godine i DDB Nidam istraživanje životnih stilova – *DDB Needham Life Style survey* podaci od 1975. do 1997. godine.

Integralni pristup socijalnom kapitalu porodice u obrazovnom kontekstu

Kako je u fokusu ovog rada socijalni kapital porodice, a ne zajednice, na dalje će pažnja biti posvećena prvenstveno Burdijeu i Kolmanu, dok će se povremeno ukazati na elemente Patmanove teorije koji se mogu iskoristiti za analizu socijalnog kapitala porodice. Kao što je više puta ukazano, pristupi Burdijea i Kolmana su najrelevantniji za primenu socijalnog kapitala porodice u kontekstu obrazovanja pojedinaca, pa zbog toga i najveći broj istraživanja o vezi socijalnog kapitala i obrazovanja proizilazi iz njihovih teorijskih polazišta. Jedan broj autora je svoja istraživanja zasnivao na tumačenjima i ishodima koji predstavljaju kombinaciju ova dva pristupa; međutim, takvi autori su često kritikovani jer nisu uzimali u obzir činjenicu da su dva koncepta socijalnog kapitala povezana sa potpuno različitim paradigmatama društvene teorije: Burdijev pristup sadrži elemente konfliktne teorije, a Kolmanov pristup ima korene u strukturalnom funkcionalizmu (Rogošić and Baranović, 2016) i teoriji racionalnog izbora. Kao što je pomenuto, Burdije smatra da je socijalni kapital jedno od sredstava koje se koristi za održavanje nejednakosti, dok Kolman socijalni kapital posmatra kao sredstvo putem koga roditelji svojoj deci mogu obezbediti određene prednosti i povećanje životnih šansi. Međutim, iako su njihovi koncepti povezani sa različitim paradigmatama društvene teorije, oni imaju i brojna bliska i komplementarna shvatanja o socijalnom kapitalu. Takođe, postoje elementi Patnamovog pristupa koji su komplementarni sa postavkama Burdijea i Kolmana.

Burdije i Kolman gledaju na socijalni kapital kao na sredstvo uvećanja individualnih resursa (kapitala). Razlika je u tome što je Burdije zainteresovan, pre svega, za socijalni kapital kao izvor uvećanja ekonomskog kapitala pojedinaca, dok Kolman pokušava da ustanovi kako društvene veze unutar porodice i lokalne zajednice mogu da predstavljaju izvor uvećanja ljudskog kapitala pojedinaca (Golubović i Golubović, 2007: 157). Obojica su se bavili vezama između pojedinaca i malih grupa, posebno porodica, i širih društvenih organizacija i institucija. Međutim, dok se Kolman bavi društvenim konsenzusom i kontrolom, Burdije je više zabrinut za sukobe moći zasnovane na klasi, odnosno klasnoj pripadnosti (Edwards, Franklin and Holland, 2003: 3). Treba ukazati i da postoji preklapanje u njihovom razmišljanju o vrednosti udruživanja. U kontekstu značaja udruživanja se, naravno, sa ovim stavovima poklapaju i shvatanja Patnama. Kolmanov koncept socijalnog kapitala obuhvata kvalitet odnosa/udruživanja unutar porodice i van porodice. Za razliku od Kolmana, Burdije vidi odnose u porodici (na primer podršku i učešće roditelja u zajedničkim aktivnostima sa decom) kao kulturni kapital. Takođe, aspekt koji utiče na obrazovno postignuće dece je i obrazovanje roditelja – njega Burdije posmatra kao kulturni, a Kolman kao ljudski kapital. A pri analizi porodice kao izvora socijalnog kapitala Kolman obraća pažnju i na strukturu porodice – prisustvo oba roditelja, broj dece i sl. – dok Burdije to ne ističe eksplicitno. Prema Burdijeu, socijalni kapital obuhvata ukupnost resursa koji proizilaze iz

pripadnosti grupama izvan porodice, omogućavajući svim članovima da koriste kolektivni kapital (Rogošić and Baranović, 2016: 90). Dakle, Burdije i Kolman su teoretisali donekle drugačije o socijalnom kapitalu, ali osnovni element koji je zajednički obojici je potencijal da se život u udruženjima unutar i izvan porodice koristi kao vredan resurs. O važnosti udruživanja van porodice govori i Patnam, ukazujući na značaj članstva u dobrovoljnim organizacijama koje mogu koristiti obrazovanju dece (na primer PTA).

Kao što je istaknuto, Burdijeov i Kolmanov pristup se najčešće koriste pri analizi uticaja socijalnog kapitala na obrazovno postignuće. Iako postoje razlike u njihovim teorijama, postoje pokušaji stvaranja integralnog pristupa koji bi se zasnivao na obe teorije. Istraživači koji kombinuju njihove pristupe u stvari stvaraju nove teorijske i metodološke koncepte pri izučavanju ovog problema. Tako Rogošić i Baranović navode primer autora (Pishghadam and Zabihi, 2011; prema: Rogošić and Baranović, 2016: 92) koji su istraživali socijalni kapital koji je dostupan u porodici i van porodice, kao i strukturu porodice; međutim, kod njih je socijalni kapital porodice obuhvatao i kulturni kapital u Burdijeovom smislu (uključenost u kulturne prakse i posedovanje kulturnih dobara), dok je nivo obrazovanja roditelja izolovan kao posebna varijabla. Rogošić i Baranović smatraju da se, i pored toga što su koncepti Burdije i Kolmana nastali na različitim osnovama, oni mogu integrisati jer uključuju komplementarne definicije socijalnog kapitala, ali tu integraciju treba sprovesti na način koji uključuje sve ključne parametre oba koncepta.

Dobar pokušaj izgradnje integralnog pristupa daje Pjotr Mikevič. On pokušava da sintetizuje ključne elemente različitih teorija socijalnog kapitala u njihovom odnosu prema istraživanju obrazovanja, tj. pokušava da izgradi pristup na temelju istraživanja koja su bila pod uticajima različitih teorijskih stanovišta i razumevanjima socijalnog kapitala (Mikiewicz, 2021). On analizira četiri različita shvatanja ovog pojma, odnosno četiri teorije. Pored onih koje su do sada prikazane u ovom radu (Burdijeova, Kolmanova i Patnamova teorija), Mikevič prikazuje i analizira i mrežnu teoriju.

Imajući u vidu pomenute četiri teorije od kojih svaka daje specifičnu definiciju o tome šta je socijalni kapital i koje funkcije obavlja, Mikevič nudi »idealne tipove« strukturnih odrednica obrazovne putanje, jedan pozitivni, drugi negativni. Ovde je naravno reč o pojednostavljenim i prenaplašenim karakteristikama tih strukturnih odrednica. U skladu sa logikom kreiranja idealnih tipova koju je postavio Maks Veber, postavljeni su modeli u kojima pojedine varijable postizu maksimalno moguće parametre, a u stvarnosti se retko, ili čak uopšte, ne mogu susresti. Dva idealna tipa koja nudi Mikevič su dva kraja kontinuuma, koji predstavljaju maksimalno povoljne i maksimalno nepovoljne uslove za školovanje pojedinaca.

Kada je reč o idealnom tipu pozitivnih strukturnih odrednica obrazovne putanje, Mikevič kaže da pojedinac ima visok nivo strukturalne podrške ako živi u porodici sa visokim ekonomskim i kulturnim resursima, u kojoj postoje jake porodične veze. Porodica je deo kompaktne, strukturno zatvorene zajednice čiji su članovi srednja ili viša klasa. Roditelji, svojim položajem u zajednici i pristupom resursima drugih članova zajednice, svojoj deci obezbeđuju pristup

informacionoj i institucionalnoj podršci koja stimuliše kompetencije, stavove i vrednosti za uspeh u procesima selekcije u školama (školski ispiti i ocenjivanje) i dobijanje smernica i podrške (preporuke) da uđu u svoje željeno obrazovno i profesionalno okruženje koje im daje priliku da postignu visok društveni status. Takođe, zajednica nadgleda funkcionisanje institucija i podržava ih u aktivnostima kontrole i socijalizacije kojima su učenici podvrgnuti. A ova kontrola je pojačana učešćem roditelja u aktivnostima za javno dobro, što podstiče unutrašnju integraciju zajednice i protok informacija između njenih članova, a to može rezultirati stvaranjem daljih efikasnih veza i društvenih mreža. (Mikiewicz, 2021: 12). Ovde su prikazani samo maksimalno povoljni uslovi za školovanje pojedinaca, nepovoljni ili negativni strukturalni uslovi predstavljaju antipod prethodno navedenom.

Strukturalne odrednice koje Mikevič daje predstavljaju dobru osnovu za korišćenje socijalnog kapitala pri analizi obrazovnih nejednakosti, premda nije u potpunosti adekvatan ako se fokusiramo na *socijalni kapital porodice*. Uistinu on ističe značaj porodice, međutim u samom početku pominje i ekonomske i kulturne resurse, iako bi u kontekstu istraživanja socijalnog kapitala akcenat trebalo da bude pre svega na socijalnim resursima (ali se ekonomski i kulturni resursi ne smeju prevideti). Govoreći o socijalnim resursima, ističe se preveliki uticaj zajednice pod uticajem Patnamovog pristupa, na primer kada kaže da ona nadgleda funkcionisanje institucija i podržava ih u aktivnostima kontrole i socijalizacije kojima su učenici podvrgnuti. Istovremeno se zanemaruje socijalni kapital unutar porodice koji ističe Kolman – samo se jednom pominju jake porodične veze bez nekog dodatnog pojašnjenja na šta se one tačno odnose. Ovaj integralni pristup koji je razvio Mikevič se može koristiti u nekim istraživanjima uticaja socijalnog kapitala na nejednakosti u obrazovanju, ali u istraživanjima u kojima je u fokusu porodica bi ga trebalo modifikovati zbog velikog stavljanja akcenta na uticaj zajednice. Naravno, uticaj zajednice se ne sme zanemariti ni kada je u fokusu analize porodice, ali bi uticaju zajednice trebalo pristupiti iz nešto drugačije perspektive. Tu perspektivu nudi Kolman kada govori o socijalnom kapitalu van porodice, Patnam kada ističe značaj aktivizma i članstva roditelja u dobrovoljnim organizacijama koje su u vezi sa školom (na primer PTA), ali i sam Mikevič kada govori o tome da roditelji mogu svojim položajem u zajednici da obezbeđuju pristup informacionoj i institucionalnoj podršci. U prilagođavanju Mikevičevog integralnog pristupa kontekstu socijalnog kapitala porodice bi trebalo više pažnje posvetiti socijalnom kapitalu *unutar* porodice: struktura porodice, veze i odnosi koji postoje među roditeljima i decom, uključenost roditelja u pomoć detetu u obrazovanju, kvalitet kontakata sa rođacima, stepen kontrole nad detetom itd.

Zaključak

Na kraju se mora opet ukazati da pri analizi uticaja porodice na obrazovno postignuće pojedinaca i obrazovne nejednakosti, pored kulturnog i ekonomskog kapitala, autori moraju imati u vidu i socijalni kapital porodice. Za decu može biti irelevantno koliki obim kulturnog, ljudskog, ekonomskog kapitala

poseduju roditelji ukoliko oni nisu upotpunjeni socijalnim kapitalom. Dakle, da bi veštine, znanja, vrednosti, aspiracije, diplome roditelja bitno uticali na obrazovni napredak deteta, neophodno je mobilisanje socijalnog kapitala koji se ogleda u odnosima i vezama kako unutar, tako i van porodice. Elementi sva tri najznačajnija savremena teorijska pristupa socijalnom kapitalu se mogu koristiti u kontekstu istraživanja obrazovanja iz vizura porodica. Samo Patnamov pristup naizgled nije u potpunosti pogodan za primenu u kontekstu porodice jer on socijalni kapital posmatra prvenstveno kao svojstvo zajednica. Međutim, i neki elementi njegove teorije se mogu primenjivati u ovom kontekstu, prvenstveno oni koji ističu značaj aktivizma, odnosno članstva u organizacijama koje su povezane sa školom. Dakle, ovaj pristup se može koristiti za analiziranje značaja odnosa i veza van porodice na obrazovne mogućnosti dece, na primer angažovanje roditelja kroz članstvo u udruženjima ili povezanost sa širom zajednicom. Burdijeov i Kolmanov pristup predstavljaju dobru osnovu za primenu socijalnog kapitala pri izučavanju obrazovnih nejednakosti iz vizura porodice pojedinaca. Burdijeov pristup se može koristiti za analiziranje da li se socijalni kapital koristi za reprodukciju nejednakosti u obrazovanju (i/ili društvenih položaja), odnosno da li je on resurs koji koriste srednja i viša klasa da bi reprodukovale svoj viši društveni položaj. Kolmanovim pristupom, kroz analizu kvaliteta veza i odnosa unutar (struktura porodice, nivo uključenosti roditelja u pomoć detetu u obrazovanju, kvalitet kontakata sa rođacima, stepen kontrole nad detetom) i van porodice (povezanost i odnosi sa zajednicom), može se analizirati uticaj socijalnog kapitala na uspeh u obrazovanju, odnosno izgradnju znanja, kompetencija i veština. Svakako, moguća je i sinteza ovih pristupa, pri čemu treba biti oprezan da ona obuhvati sve relevantne aspekte koji oni nude. Odličan pokušaj sinteze različitih pristupa socijalnom kapitalu u obrazovnom kontekstu pruža Mikevič, mada bi se njegova sinteza morala prilagoditi da bi bila u potpunosti primenjiva na socijalni kapital porodice – kroz stavljanje većeg značaja na socijalni kapital unutar porodice u skladu sa Kolmanovim postavkama.

Literatura

- Acar, E. (2011). Effects of social capital on academic success: A narrative synthesis. *Educational Research and Reviews*, 6(6): 456–461.
- Bobić, M. (2012). The Application of the Concept of Social Capital in Understanding Marriage and Family in Contemporary Serbia, U: Cvetitačanin, P. and Birešev, A. (ed.) *Social and cultural capital in Western Balkan societies*. Niš: Sven (41–58).
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. U: Richardson, J. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood (241–258).
- Burdije, P. i Paseron, Ž. K. (2014) *Reprodukcija: elementi za jednu teoriju obrazovnog sistema*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Coleman J. and Hoffer, T. (1987). *Public and Private High Schools: The Impact of Communities*. New York: Basic Books.

- Coleman, J. et al. (1966). *Equality of Educational Opportunity*. Washington: U. S. Department of health, education and welfare office of education.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94(5): 95–120.
- Coleman, J., Hoffer, T. and Kilgore, S. (1982). *High School Achievement: Public, Catholic and Private Schools Compared*. New York: Basic Books.
- Cvetičanin, P. (2023). Burdijeova teoretizacija kapitala i klasa. U: Mladenović, I., Zarić, Z. i Urošević, M. (ur.). *Pjer Burdije: radikalna misao i praxis*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju (103–129).
- Devine, F. (2004). *Class Practices How Parents Help Their Children Get Good Jobs*. Cambridge: University press.
- Dufur, M. et al. (2013). Does capital at home matter more than capital at school? Social capital effects on academic achievement. *Research in Social Stratification and Mobility*, 31(1): 1–21. DOI:10.1016/j.rssm.2012.08.002
- Edwards, R., Franklin, J. and Holland, J. (2003). *Families and Social Capital: Exploring the Issues*. London: South Bank University.
- Fan, J. (2014). The Impact of Economic Capital, Social Capital and Cultural Capital: Chinese Families' Access to Educational Resources. *Sociology Mind*, 4(4): 272–281. DOI:10.4236/sm.2014.44028
- Golubović, A. i Golubović, S. (2007). Alternativni pristupi u konceptualizaciji društvenog kapitala. *Ekonomski anali*, 52(174–175):152–167. DOI:10.2298/EKA0775152G
- Grossman, E. (2013) *An examination of Patnam's, Coleman's, and Bourdieu's conceptualizations of social capital and the structural differences across class, race, and gender groups*. A Dissertation. Akron: The Graduate Faculty of The University of Akron.
- Haralambos, M. i Holborn, M. (2002). *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Hauschildt, K. et al. (2021). *Social and Economic Conditions of Student Life in Europe: EUROSTUDENT VII Synopsis of Indicators 2018–2021*. Bielefeld: Media GmbH & Co.
- Helliwell, J. and Putnam, R. (2007). Education and Social Capital. *Eastern Economic Journal* 33(1): 1–19. <https://doi.org/10.1057/ej.2007.1>
- Ignjatović, S. (2012). The concept of social capital in academic discussion and in public policy. U: Cvetičanin, P. and Birešev, A. (ed.) *Social and cultural capital in Western Balkan societies*. Niš: Sven (11–27).
- Jæger, M. (2009). Equal Access but Unequal Outcomes: Cultural Capital and Educational Choice in a Meritocratic Society. *Social Forces*, 87(4): 1943–1971.
- Koković, D. (2009). *Društvo i obrazovni kapital*. Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Marsden, P. V. (2005). The sociology of James S. Coleman. *The Annual Review of Sociology*, 31: 1–24. doi: 10.1146/annurev.soc.31.041304.122209
- Mikiewicz, P. (2021). Social capital and education – An attempt to synthesize conceptualization arising from various theoretical origins. *Cogent Education*, 8(1). DOI: 10.1080/2331186X.2021.1907956

- Patnam, R. (2008). *Kuglati sam: slom i obnova američke zajednice*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Pejković, K. (2017). Religija i obrazovanje. *Religija i tolerancija*, XV(28): 335–354.
- Perunović, A. (2023). Burdijeova teoretizacija simboličkog. U: Mladenović, I., Zarić, Z. i Urošević, M. (ur.). *Pjer Burdije: radikalna misao i praxis*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju (130–146).
- Plagens, G. (2011). Social Capital and Education: Implications for Student and School Performance. *Education and Culture*, 27(1):40–64. DOI:10.1353/eac.2011.0007
- Portes, A. (1998). Social capital: its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24:1–24.
- Portes, A. (2000). The Two Meanings of Social Capital. *Sociological Forum*, 15(1): 1–12.
- Putnam, R. et al. (1993). *Making democracy work: civic transitions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Radulović, M. (2023). *Kulturni kapital i obrazovne prakse: od saznanja do otvorenih pitanja*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik.
- Rogošić, S. and Baranović, B. (2016). Social Capital and Educational Achievements: Coleman vs. Bourdieu. *Center for Educational Policy Studies Journal*, 6(2):81–100. DOI:10.26529/cepsj.89
- Stanojević, D. (2012). Obeležja društvenog položaja mladih. U: Tomanović, S., et al. *Mladi – naša sadašnjost: istraživanje socijalnih biografija mladih*, Beograd: Čigoja štampa (53–79).
- Tan, C, Y. (2020). *Family cultural capital and student achievement: Theoretical insights from PISA*. Singapore: Springer.
- Tomanović, S. (2008). Families and social capital in Serbia: Some issues in research and policy. *Sociologija*, 50(1):1–16 <https://doi.org/10.2298/SOC0801001T>
- Марковић Крстић С. и Милошевић Радуловић, Л. (2015). Социјално порекло и образовне оријентације студентске омладине (компаративна анализа на примеру студентске популације у Србији, Македонији и Бугарској). *Социолошки ипреглед*, XLIX (4): 469–512.
- Штрангарић, С. (2017). Културни капитал и знање. *Социолошки ипреглед*, LI(2): 300–323.